

Suuri murros

KARL POLANYI

SUURI MURROS

AIKAKAUEMME POLIITTISET JA
TALOUDELLISET JUURET

SUOMENNOS
NATASHA VILOKKINEN

ESIPUHE
RISTO HEISKALA

VASTAPAINO
TAMPERE 2009

ALKUTEOS

The Great Transformation.
The Political and Economic Origins of Our Time (1944)

COPYRIGHT

Kari Polanyi Levitt 2009

*Omistan tämän kirjan
rakkaalle vaimolleni
Ilona Duczynskalle,
jonka apu ja kritiikki
on ollut korvaamatonta*

FILI – Suomalaisen kirjallisuuden tiedotuskeskus
on tukenut tämän kirjan suomentamista

ISBN 978-951-768-225-1

Tallinna Raamatutrükikoda
Tallinna 2009

SISÄLTÖ

<i>Karl Polanyi, Suuri murros ja substantivistinen talousantropologia</i> RISTO HEISKALA	7
<i>Kirjailijan kiitokset</i>	29

ENSIMMÄINEN OSA

KANSAINVÄLINEN JÄRJESTELMÄ	31
---	----

I LUKU <i>Sadan vuoden rauha</i>	33
II LUKU <i>Konservatiivinen 20-luku, vallankumouksellinen 30-luku</i>	59

TOINEN OSA

MARKKINATALOUDEN NOUSU JA TUHO	77
---	----

I SAATANALLINEN MYLLY

III LUKU <i>"Asuinsija vs. edistys"</i>	79
IV LUKU <i>Yhteiskunnat ja talousjärjestelmät</i>	93
V LUKU <i>Markkinamallin kehittyminen</i>	112
VI LUKU <i>Itsesääntelevät markkinat ja kuvitteelliset tavarat: työ, maa ja raha</i>	129
VII LUKU <i>Speenhamland, 1795</i>	142
VIII LUKU <i>Edeltäjiä ja seurauksia.</i>	155
IX LUKU <i>Köyhyys ja utopia</i>	180
X LUKU <i>Poliittinen taloustiede ja yhteiskunnan löytäminen</i>	192

II YHTEISKUNNAN ITSEPUOLUSTUS

XI LUKU <i>Ihminen, luonto ja tuotanto-organisaatio</i>	221
XII LUKU <i>Liberaalin uskontunnustuksen synty</i>	227
XIII LUKU <i>Liberaalin uskontunnustuksen synty (jatkoa): Luokkaedut ja yhteiskunnallinen muutos</i>	251

XIV LUKU	<i>Markkinat ja ihminen.</i>	270
XV LUKU	<i>Markkinat ja luonto</i>	292
XVI LUKU	<i>Markkinat ja tuotanto-organisaatio.</i>	312
XVII LUKU	<i>Heikentynyt itsesääntely</i>	324
XVIII LUKU	<i>Tuhoisia jännitteitä</i>	335

KOLMAS OSA

MURROKSEN AIKA	351
----------------	-----------	-----

XIX LUKU	<i>Kansanvalta ja markkinatalous</i>	353
XX LUKU	<i>Historia yhteiskunnallisen muutoksen tiellä</i>	373
XXI LUKU	<i>Vapaus monimutkaisessa yhteiskunnassa</i>	391

HUOMIOITA LÄHTEISTÄ	409
---------------------	-----------	-----

ENSIMMÄISEEN LUKUUN	409
TOISEEN LUKUUN	415
NELJÄNTEEN LUKUUN	418
VIIDENTEEN LUKUUN	423
SEITSEMÄNTEEN LUKUUN	429
KAHDEKSANTEEN LUKUUN	447
KOLMANTEENTOISTA LUKUUN	449

HAKEMISTO.	453
------------	-----------	-----

KARL POLANYI,
SUURI MURROS JA SUBSTANTIVISTINEN
TALOUSANTROPOLOGIA

Risto Heiskala

Kuka oli Karl Polanyi?

KARL POLANYI syntyi vuonna 1886 Wienissä ja kuoli vuonna 1964 Pickeringissä Kanadassa. Näiden ajanhetkien välissä hän eli vaiherikkaan ja olosuhteiden pakosta lähes juurettomuuteen saakka vaeltelevan elämän, jonka kirjallisen tuotannon tunnetuin teos on vuonna 1944 USA:ssa ilmestynyt ja nyt vihdoin myös suomeksi käännetty *Suuri murros*.

Karl, alkuperäiseltä nimeltään Károly, Polanyi syntyi unkarilaisen insinööri-yrittäjän Mihály Pollacsekin ja venäläis-intellektuellin Cecile Wohlin viisilapsiseen perheeseen, jonka sisarusparvesta mainittakoon viisi vuotta Károlya nuorempi veli Michael, alkuperäiseltä nimeltään Mihály, Polanyi (1891–1976), joka tunnetaan ennen muuta kemistinä ja ”hiljaisen tiedon” käsitteen kehittäneenä fenomenologisena tieteenfilosofina (Polanyi, M. 1966/1983) sekä vuonna 1986 kemian Nobelin palkinnon saaneen kemistin John Polanyn isänä.

Karl Polanyi asui lapsuutensa ja nuoruutensa Budapestissä. Hän opiskeli Budapestin ja Kolozsvárin yliopistoissa saaden vuonna 1909 oikeustieteen tohtorin arvon. Juristin työ ei kuitenkaan häntä useammista kokeiluista huolimatta jaksanut kiinnostaa. Kulttuuris-poliittinen aktivismi vei nuoren juristin jo opiskeluaikoina radikaaliin Galilei-piiriin, jonka muita jäseniä olivat esimerkiksi marxilainen teoreetikko Georg Lukács, joka myöhemmin julkaisi muun muassa teoksen *Historia ja luokkatietoisuus* (Lukács

1923/1968) ja Karl Mannheim, joka sittemmin niitti mainetta tiedonsosiologina teoksellaan *Ideologia ja utopia* (Mannheim 1929/1968). Polanyi toimi piirin lehden toimittajana sen vuonna 1919 tapahtuneeseen lakkauttamiseen saakka ja päätyi tätä tietä myöhemmin toimittajaksi myös vähemmän vallankumouksellisiin lehtiin erikoistuen niissä kansainvälisiin ja taloudellisiin kysymyksiin.

Ensimmäinen maailmansota vei Polanyn vuosiksi 1915–17 Venäjän rintamalle Itävalta-Unkarin armeijan ratsuväen upseerina. Tämä vaihe päättyi sairastumiseen, jota hoidettiin ensin Budapestissa ja sittemmin Wienissä. Näistä jälkimmäisessä Polanyi tapasi tulevan vaimonsa, Ilona Duczynskan, jonka kanssa hän avioitui vuonna 1923.

Vuonna 1933 fasismin nousu Itävallassa ja Saksassa pakkoti Polanyit muuttamaan Lontooseen. Siellä Karl ansaitti toimeentulonsa freelance-toimittajana ja luennoitsijana muun muassa Oxfordin ja Lontoon yliopistojen aikuiskoulutuskeskuksissa. Hän teki myös laajan, kaikkiaan 38 osavaltioon ulottuneen luentomatkojen sarjan USA:han.

Vuonna 1940 saatu kolmivuotinen Rockefeller-säätiön apuraha pelasti Polanyn päivittäisen elannon hankkimisen välttämättömyydeltä ja mahdollisti pitkäjänteisen kirjallisen työn. Vuodet 1940–43 Polanyi viettikin vierailevana tutkijana USA:n itärannikolla Vermontissa sijaitsevassa Bennington Collegessa kirjoittaen luentoihinsa perustuvaa käsikirjoitusta. Se julkaistiin vuonna 1944 nimellä *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*.

Karl Polanyn vaimo Ilona Duczynska seurasi häntä Yhdysvaltoihin 1941 saatuaan kiinnityksen matematiikan opettajaksi. Vuonna 1943 Rockefeller-stipendin päätyttyä Polanyit kuitenkin palasivat sotaa käyvään Lontooseen, missä Karl jatkoi entisissä toimissaan.

Vuonna 1947 Karl Polanyille tarjottiin *Suuren murroksen* saavuttaman maineen ansiosta taloustieteen vierailevan professorin tehtävää New Yorkin arvostetusta Columbia Universitystä. Hän hyväksyi tarjouksen ja toimi tässä tehtävässä, kunnes siirtyi eläkkeelle 67 vuoden iässä vuonna 1953. Kiinnityksen hyväksymisen myötä Polanyin paris-kunta muutti pysyvästi uudelle mantereelle, mutta vaillo yllättäviä käännteitä ei sujunut tämäkään vaihe heidän elämässään: Polanyin vaimo Ilona Duczynska oli toki viettänyt USA:ssa vuodet 1941–43, mutta muuton yhteydessä häneltä evättiin pääsy maahan perusteena aikaisempi toiminta kommunistisessa puolueessa Unkarissa ja Itävallassa. Polanyit perustivat tämän vuoksi kotinsa Kanadaan, Ontariossa lähellä Torontoa sijaitsevaan Pickeringiin vuonna 1950, ja Karl Polanyi hoiti tehtävänsä New Yorkissa ”matkalaukkuprofessorina” – kuten suomen kielen sanonta kuuluu – tämän varsin kunnioitettavan matkan päästä.

Eläköitymisen jälkeen Karl Polanyi sai vielä Fordin säätiön apurahan jatkaakseen ja laajentaakseen tutkimuksiaan talousantropologiassa. Columbian yliopiston ja Fordin säätiön tuella jatkuneen *Suuren murroksen* jälkeisen myöhemmän kauden keskeisiä tuotoksia ovat Polanyin toimittama teos *Trade and Markets in the Early Empires* (Polanyi, Arensberg & Pearson 1957) sekä postuumit *Dahomey and the Slave Trade* (Polanyi & Rotstein 1966), *Primitive, Archaic and Modern Economics: Essays of Karl Polanyi* (Dalton 1968) ja *The Livelihood of Man* (Polanyi & Pearson 1977).

Lisätietoja Polanyin elämänvaiheista kaipaavat voivat käännyä Concordia Universityssä Kanadassa toimivan Karl Polanyi Institute of Political Economy:n verkkosivujen puoleen (<http://artsandscience1.concordia.ca/polanyi/about/>). Niiltä löytyy runsaan muun materiaalin ohella mm. Karl Polanyin ”autorisoitu” lyhytelämäkerta (About Karl Polanyi

2001), jota olen edellä käyttänyt hyväksi tavanomaisten hakuteosten ja kokoelman *The Life and Work of Karl Polanyi* (Polanyi-Levitt 1990) ohella.

”Suuri murros”

TOISEN MAAILMANSODAN jälkiselvittelyissä julkaistiin monia aikalaisanalyysseja, joiden tarkoituksena oli selittää, kuinka ihmiskunta yleisesti ja Eurooppa erityisesti oli saattanut vajota sodan barbariaan. Tunnetuimpia näistä ovat Karl Popperin *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset* (Popper 1945/2000) sekä Theodor Adornon ja Max Horkheimerin *Valistuksen dialektiikka* (Adorno & Horkheimer 1947/2008). Karl Polanyin *Suuri murros* voidaan sekini ymmärtää tällaiseksi demonologiaksi, koska se on juutalaismaanpakolaisen vuonna 1944 sotaa käyvässä USA:ssa julkaistava kirja, joka asettaa tehtäväksi fasismin nousun syiden selittämisen. Muiden lajityyppinsä edustajien tavoin *Suuri murros* ei kuitenkaan ole vain kertomus yhdestä rikoksesta, vaan ennen muuta tarina ympäristöstä, joka tekee rikoksen mahdolliseksi ja jopa todennäköiseksi. Polanyin tapauksessa tämän ympäristön muodostaa yhteiskunnallisen kokonaisuuden jäsenysperiaatteen katkoksenomainen muuttuminen markkinoiden organisoimaksi. *Suuri murros* on tarina tästä katkoksesta ja sen seurauksista. Seuraavassa esittelen tarinan juonen nojautuen pääosin tekstiin Heiskala (1996).

Polanyin mukaan markkinoita on esiintynyt kautta korkeakulttuurien historian, mutta ennen suurta murrosta niiden yhteiskunnallinen rooli on ollut marginaalinen. Taloudellinen toiminta ylipäätään on aina suurta muutosta edeltäneissä yhteiskunnissa esiintynyt uppoutuneena osaksi (*embedded*) muita yhteiskunnallisia käytäntöjä. Vanhan maailman talouden tutkimus edellyttää siksi aina empiiristä

historiallista ja antropologista tutkimusta, jonka tulokset vaihtelevat tutkittavana olevan ajanjakson ja paikan mukaisesti. Yleistävästä perspektiivistä voidaan kuitenkin sanoa, että yhteiskunnallisten ryhmien välistä tuotteiden jakoa ovat ennen markkinoiden läpimurtoa jäsentäneet kolme periaatetta. Nämä periaatteet ovat vastavuoroisuus, uudelleenjako ja kotitalousperiaate.

Vastavuoroisuudesta (*reciprocity*) on kysymys silloin, kun eri työt yhteiskunnallisessa kokonaisuudessa valikoituvat toisistaan tavalla tai toisella eriytyneiden ryhmien suoritettaviksi, ja nämä ryhmät sitten harjoittavat keskenään vastavuoroista vaihtoa. Vaihdon perusteena ei ole voiton tavoittelu, vaan kaikkia osapuolia hyödyttävän ja yhteisöä kiinteyttävän ryhmien keskinäisen suhteen ylläpito. Polanyi käyttää esimerkkinä muun muassa Bronislav Malinowskin tutkimia Länsi-Melanesian heimoja, mutta asetelma toteutuu aina, kun työt jakautuvat esimerkiksi sukupuolen, ikäluokitusjärjestelmän, kastin tai vastaavan statusmäärittelymukaan ja ryhmät tarvitsevat toistensa työn tuloksia. Modernissa Suomessakin havaitsemme edelleen sukupuoliryhmien välisen vastavuoroisuuden elementtejä esimerkiksi perheissä (joista useimmissa naiset aina siivoavat WC:n ja miehet aina vaihtavat autoihin renkaat), työyhteisöissä (joiden juhlatilaisuuksiin naiset yleensä koristelevat tilat ja miehet hankkivat virvokkeet) ja yhteiskunnallisen palkkatyön jaossa (jonka mukaan miehet pääasiallisesti huolehtivat tavaroiden valmistuksesta ja kuljetuksesta yksityisellä sektorilla ja naiset ihmisten hoivaamisesta ja sosiaalistamisesta julkisella sektorilla).

Uudelleenjako (*redistribution*) viittaa vaihtoon, joka kasa rikkautta jollekin yhteiskunnan erityisryhmälle tai osaluuelle. Polanyi mainitsee esimerkkinä pyramidiin rakentamisen faraoiden hautamuistomerkeiksi Egyptin uuden

valtakunnan aikana. Laajemmin ottaen hallitsijat ja ylimykset ovat kautta aikojen vaihtelevien kykyjensä mukaisesti kasanneet rikkauksia armeijoiden ylläpitoon ja hovieen ylellisyyskulutuksen tarpeisiin. Yleisesti tarkastellen myös moderneja hyvinvointivaltioita voidaan pitää yhtenä erityistapauksena uudelleenjaon mallista. Edellä mainituista vanhan maailman tapauksista ne poikkeavat muun muassa niitä tehokkaamman veronkantokykyä ja niitä laajemmalle ulottuvan etujen jakovaikutuksensa osalta.

Kotitaloutta (*householding*) käsitellessään Polanyi viittaa antiikin Kreikkaan ja siellä harjoitettuun tuottamiseen kotitalouden (*oikos*) omaan tarpeeseen, josta Aristoteles *Poliitiikka*-teoksessaan johti nykyisin paradoksaalisesti markkinataloustiedettä tarkoittavan sanan ”ekonomia”. Moderni palkkatyöläinen harjoittaa edelleen kotitalousperiaatetta ja tuottaa tuottamatta markkinoille esimerkiksi leipoessaan, viljellessään perunoita kesämökkillään, kutoessaan tai kalastaessaan. Historiallisesti kotitalousperiaatteella on kuitenkin ratkaisevasti suurempi rooli elämänehtojen uusintamisessa, koska modernien palkkatyöläisten yhteiskuntaa edeltävissä yhteiskunnissa kotitaloudet eivät olleet vain jääkaapin ympärille ryhmittyneitä ydinperheitä satunnaisine lisäkkeineen, vaan myös maataloja ja ylimysten kartanoita, joiden piiriin kuului kymmeniä, satoja, jopa tuhansia eri asemissa olleita ihmisiä. Itse asiassa modernisaatiomurrosta edeltävä poliittinen teoria käsittelee usein myös valtiota kuninkaan kotitaloutena. Kotitalousperiaatetta voidaan siksi vanhassa maailmassa hyvinkin pitää vastavuoroisuuteen ja uudelleenjakoon rinnastuvana yhteiskunnan organisaatioperiaatteena.

Eri yhteiskuntien tapa tuottaa elämänvälttämättömyydet ja niiden myötä olemassaolonsa jatkuvuuden ehdot ovat Polanyin mukaan vaihdelleet historiallisesti suuresti. Yhteistä

näille kaikille muodoille on kuitenkin ennen suurta murrosta ollut, että ne ovat nojautuneet jonkin yllä mainitun kolmen periaatteen tai niiden yhdistelmän varaan. Näin "lukemattomat erilaiset yksilölliset, yleisten käyttäytymisperiaatteiden ohjailemat vaikuttimet turvasivat hyödykkeiden sujuvan tuotannon ja jakamisen. Voitontavoittelu ei ollut vaikuttimien joukossa mitenkään merkittävässä asemassa. Tavat, laki, magia ja uskonto yhdessä saivat yksilön noudattamaan käyttäytymissääntöjä, jotka lopulta varmistivat hänen toimintansa talousjärjestelmän osana." (s. 111). "Suuri murros" tarkoittaa Polanyille tämän seikan muuttumista. Markkinayhteiskunta sivilisaationa on hänelle taloudellinen erityisessä mielessä. Sen perustana nimittäin on voittomotiivi, "joka on hyvin harvoin tunnustettu päteväksi ihmisyhteisöjen historiassa ja jota ei koskaan ennen todellakaan ollut korotettu jokapäiväisen elämän toiminnan ja käytöksen oikeuttajaksi. Itsesääntelevä markkinajärjestelmä pohjautui ainutkertaisesti tälle periaatteelle." (s. 74.).

Polanyi ei väitä, että voiton tavoittelua ei olisi esiintynyt aikaisemmassa historiassa. Sen sijaan hän väittää, että voiton tavoittelu ei aikaisemmassa historiassa ole koskaan toiminut yhteiskunnan organisaatioperiaatteena, vaan aina muiden organisoivien periaatteiden väliin muodostuvissa marginaalituloissa. Suuren murroksen synnyttämä markkinayhteiskunta onkin erityislaatuinen yhteiskunnallinen muodostuma juuri siksi, että se on "talouden järjestelmä, jota valvovat, sääntelevät ja ohjailevat markkinahinnat; hyödykkeiden tuotannon ja jakamisen järjestäminen jätetään tämän itsesääntelevän mekanismin huoleksi." (s. 129).

Markkinoiden muodostuminen yhteiskunnan organisaatioperiaatteeksi edellytti Polanyin mukaan kulttuurista murrosta, jonka ytimessä oli kolmen "kuvitteellisen tavaran" synty. Nämä kolme kuvitteellista tavaraa ovat työ, maa

ja pääoma eli – kuten taloustieteen käsitteistöä tunteva heti huomaa – modernin taloustieteen kolme tuotannontekijää. Taloustieteen mukaan markkinoilta kerättävä rikkaus on peräisin näistä tekijöistä, ja markkinamekanismi tulouttaa niiden omistajille kullekin luonteenomaista tuloa eli rahapalkkaa palkkatyöläiselle, maankorkoa maanomistajalle ja pääoman korkoa kapitalistille. Näiden kuvitteellisten tavaroiden synnyn myötä rahassa aletaan varsinaisten hyödykkeiden lisäksi mitata asioita, joita ei Polanyin mukaan yksinkertaisesti voida jäännöksettömästi rahassa mitata eli inhimillistä elämänaktiviteettia (työ), luontoa (maa) ja vaihtamisen välinettä (raha). Markkinayhteiskunnan läpimurto merkitsee Polanyille juuri sitä kulttuurista murrosta, jonka myötä paitsi hyödykkeet myös ”kuvitteelliset tavarat” eli tuotannontekijät (työ, maa ja pääoma) saivat markkinamekanismin mukaan määräytyvän hinnan (rahapalkka, maankorko, korko).

Polanyille markkinayhteiskunta oli yksi mahdollinen tapa reagoida teollisen vallankumouksen luomiin uusiin tuotannollisiin mahdollisuuksiin. Sen ytimessä on usko siihen, että yhteiskunnallinen synteesi toteutuu parhaiten mahdollisimman rajoittamattomien markkinavoimien ”näkyvämmän käden” ohjauksessa. Markkinayhteiskunnan käsite ei kuvaakaan markkinoita yleensä, vaan ainoastaan sikäli kuin ne on nostettu yhteiskunnallisen synteessin yksinomaiseksi rakenneperiaatteeksi. Kysymys on siis talouden ja politiikan ehdottomasta erottelusta.

Tämä ohjelma on Polanyin mukaan sillä tavoin sisäisesti ristiriitainen, että rajoittamaton markkinayhteiskunta romahtaa aina välttämättä omaan mahdottomuuteensa. Tästä syystä se on historiallisesti erityislaatuinen ja ohimenevä muodostuma. Polanyi ajoitti markkinayhteiskunnan laajenemisen 1500-luvun jälkeiseen aikaan ja sen

varsinaisen synnyn ja kukoistuksen 1800-luvun alun Englannin ja 1920-luvun lopun Euroopan väliselle ajanjaksolle. Tämän jakson erityisluonnetta hän määritteli neljän eri tekijän avulla. Ensimmäinen näistä on vuosien 1815–1914 kansainvälinen valtatasapainojärjestelmä, joka sata vuotta esti sodat suurvaltojen välillä. Toinen tekijä on kansainvälinen sitoutuminen kultakannan takaamaan rahaan, joka purkautui vuosina 1931–36, kun maailmantalouden keskusmaat yksi kerrallaan luopuivat kultakannasta (palatakseen tosin siihen vielä kertaalleen Polanyin kirjan jo ilmestyttyä toisen maailmansodan jälkeen, kunnes kultakannasta ainakin toistaiseksi lopullisesti luovuttiin vuosina 1971–73 ja kaikki valuutat USA:n dollariä myöten päästettiin ”kellumaan”). Kolmas tekijä on liberaali valtio, jonka puuttuminen markkinatalouden toimintaan pyritään pitämään minimissä. Viimeinen ja kaiken ytimen muodostava tekijä on sellainen itsesäätelivien markkinoiden järjestelmä, joka kattaa myös tuotantotekijät. Se sai alkunsa Englannissa 1795, kun työvoiman liikkuvuutta rajoittavat säännökset poistettiin, ja se astui varsinaisesti voimaan 1834, kun minimitoimeentulon elementtejä sekä työssä oleville että työhön osallistumattomille sisältäneet, paikallisen vastuun ajatuksen varaan rakentuneet sosiaaliturvasäännökset (ns. Speenhamland-malli) kumottiin ja palkat siirtyivät markkinavoimien ohjaukseen. Valtatasapainojärjestelmä, kultakanta ja liberaali valtio ovat tämän neljännen tekijän edellytys ja käänköpuoli.

Enää emme siis elä markkinayhteiskunnassa, mutta ymmärtääksemme yhteiskuntaa, jossa nykyisin elämme, on hyödyllistä tarkastella markkinayhteiskunnan sisäistä dynamiikkaa. Suuri osa tästä dynamiikasta on nimittäin edelleen ”täällä tänään” ja todistamme päivittäin laajamittaisia projekteja, joiden tarkoituksena on organisoida yhä laajeneva osa yhteiskunnallista todellisuutta markkinaperiaatteiden

mukaisesti. Siksi on syytä käsitellä tematiikkaa, johon Polanyi viittaa termeillä ”saatanallinen mylly” ja ”yhteiskunnan itesesuojelu”.

Työn, maan ja rahan kuvitteellisuus tavaroina ei markkinayhteiskunnassa tee niiden tavaramuotoisuutta vähemmän reaalisiksi. Päinvastoin. ”Kun ne otetaan osaksi markkinamekanismia, yhteiskunnan ydinolemus alistetaan markkinoiden lakien alaiseksi.” (s. 134.) Tämä tarkoittaa, että markkinamekanismin yleisen periaatteen tulisi päteä myös niihin: ”Hintaa, tarjontaa tai kysyntää ei saa määrätä tai säännellä; vain sellainen politiikka ja toimenpiteet ovat hyväksyttäviä, jotka auttavat varmistamaan markkinoiden itesesäntelyn luomalla olosuhteet, joissa ainoastaan markkinoilla on valta organisoida taloutta.” (s. 131.) Tämä puolestaan merkitsee luopumista kaikesta markkinamekanismin poliittisesta ohjauksesta, joka perustuisi esimerkiksi tapaan, moraaliiin tai uskontoon. Koska tämä periaate pätee myös maahan ja työhön eli luontoon ja ihmisiin, synnytetään yhteiskunnallisen olemassaolon peruselementtejä sokeasti hajalle jauhava ”saatanallinen mylly”, kuten Polanyi nimittää koko markkinayhteiskuntaa laajentaen näin William Blaken tuon ajan tehtaita ja työpajoja kuvaavaa ilmaisua (Lux 1990, 55). Saadessaan toimia vapaasti markkinamylyllä jauhaa hajalle ja tuhoaa sen yhteiskunnan, joka tällaisen myllyn on pystyttänyt. Siksi markkinayhteiskunta välittömästi ja samanaikaisesti syntynsä kanssa tuottaa yhteiskunnallisen itsepuolustuksen ja siihen liittyvät vastavoimat markkina-periaatteen universalisoinnille.

Polanyn strategiana on tarkastella saatanallisen myllyn toimintaa Englannissa, jossa se ensimmäisenä syntyi. Työn suhteen se kurjuus, jota markkinamekanismin soveltaminen työtulon määrätymiseen aiheutti työtä tekeville ryhmille, on Polanyn mukaan kuvittelukykyimme tuolla puolen.

Nykypäivän lukija voi kuitenkin saada siitä jonkinlaisen käsityksen esimerkiksi lukemalla Marxin *Pääomassa* runsaasti lainattuja brittiläisten tehdastarkastajien raportteja tai tutustumalla nykyisten kehitysmaiden tai niin sanottujen halpatuotantomaiden teollisuustyöväestön elinoloihin. Molemmissa tapauksissa on käynnissä sama traditionaaliisiin elämänjärjestyksiin liittyvien toimeentulomekanismien tuhoaminen markkinamekanismin ehdoilla tapahtuvan työkyvyn tavaramuotoistamisen kautta.

Työn alistaminen markkinamekanismille ja vain markkinamekanismille johti palkkojen laskemiseen toimeentulominimin alapuolelle ja sen seurauksena työväestön sekä fyysiseen että moraaliseen rappioon. Tällä oli luonnollisesti erilaisten hyväntekijöiden aktiivisuutta herättävää moraalista vaikutusta, mutta ennen kaikkea se muodosti vakavan uhkan koko tuotannollisen toiminnan ja yhteiskunnallisen prosessin jatkuvuudelle. Tämän uhkan seurauksena syntyivät yhteiskunnallisen itsepuolustuksen moninaiset virtaukset, jotka kehittivät suojautumiskeinoja markkinoiden vaikutusta vastaan. Näitä olivat muun muassa owenismi, chartismi, filantropia, osuustoimintaliike, ammattiyhdistysliike, poliittinen työväenliike ja myöhemmin valtiollinen työsuojelu- ja sosiaalilainsäädäntö. Niiden kaikkien tavoite oli sama: rajoittaa markkinamekanismin toimintaa niiltä osin, kuin sen vaikutukset osoittautuivat kestäättömiksi. Lopputuloksena oli työn suojaaminen markkinoilta, jotka olisivat tuhonneet sen.

Maan tuonti markkinamekanismin piiriin eteni kolmes-
sa vaiheessa: "Ensimmäinen vaihe oli maaperän kaupallistaminen, millä pantiin liikkeelle maahan liittyvät feodaaliset tulot. Toinen oli ruoan ja eloperäisten raaka-aineiden tuotannon kasvattaminen, jotta pystyttiin tyydyttämään nopeasti kasvavan teollisen väestön tarpeet koko maassa.

Kolmas vaihe oli tällaisen ylimitoitetun tuotannon laajentaminen kaukomaille ja siirtomaihin" (s. 293–294.). Tämän prosessin vastavoimia ei voi täysin irrottaa työn suojelusta, koska kysymys maasta on itse asiassa kysymys koko yhteiskunnallisen luontosuhteen järjestämisen tavasta, ja työn organisointi on osa tätä suhdetta. Silti itse työväenluokka ei juurikaan ollut aktiivinen tässä asiassa, koska sen muodostavilta ryhmiltä oli jo aiempien yhteismaan aitausten yhteydessä riistetty osallisuus maahan ja sen antimisiin, ja uudessa järjestelmässä se oli ensisijaisesti vain kiinnostunut mahdollisimman halpojen elintarvikkeiden saatavuudesta. Siksi maata puolustavien intressien ensisijaiset kantajaluokat olivat aristokratia ja talonpoikaisto. Lähinnä niiden aktiivisuuden varassa synnyttiin sellainen maata ja siitä toimeentulonsa saavia ryhmiä markkinoilta suojaavien protektioiden järjestelmä, jota EU:ssa ei vieläkään voimakkaasta vapaakaupparetoriikasta huolimatta ole onnistuttu purkamaan.

Luonnon ja ihmisten lisäksi – niin paradoksaaliselta kuin se saattaakin kuulostaa – myös rahaa oli suojeltava markkinoiden vaikutukselta. Periaatteessa rajoittuminen yksinomaan kultakantaan sidottuun rahaan olisi markkinayhteiskunnan idean mukaista. Käytännössä tällaisella rahalla kuitenkin toimi vain ulkomaankauppa. Kotimaassa olivat käytössä keskuspankin takaamat rahamerkit. Ne olivat ensinnäkin sujuvampia käsitellä, ja toiseksi niihin liittyvät riskit olivat keskuspankin sillä tavoin tasaamia, että myös pienet ja keskisuuret liikeyritykset kykenivät toimimaan tuhoutumatta näin muodostuneessa markkinaympäristössä. Valtiollinen keskuspankkijärjestelmä on siis ymmärrettävä nimenomaan sellaiseksi protektionistiseksi instituutioksi, jota ei voida johtaa markkinayhteiskunnan ihanteesta mutta jonka markkinayhteiskunta silti kaikkialla tuotti suojaamaan

yhteiskunnallista kokonaisuutta itsesääntelevien markkinoiden tuhoisimmilta vaikutuksilta. Sama pätee myös esimerkiksi keskittymistä estäviin antitrustilainsäädäntöihin, joita useat maat kehittivät. Niiden tarkoituksena oli ja on edelleen estää monopolihintojen muodostuminen. Se seikka, ettei monopolihintojen muodostumista voida ehkäistä muutoin kuin markkinoiden itsesääntelyyn puuttuvalla protektionistisella lainsäädännöllä, merkitsee kuitenkin luopumista juuri markkinayhteiskunnan perustavasta periaatteesta. Toisin sanoen se merkitsee luopumista ajatuksesta, jonka mukaan yhteiskunnallisesta synteisistä huolehtiminen voidaan luovuttaa yksinomaisesti itsesäänteleville markkinavoimille.

Yhteenvetona voidaan siis todeta, että markkinayhteiskunta institutionalisoi talouden rakenneperiaatteen työn, maan ja pääomana toimivan rahan ”kuvitteelliset tavarat”. Tämän prosessin käänköpuolena se kuitenkin synnytti yhteiskunnallisen itsepuolustuksen, jonka myötä syntyneet suojausmekanismit romahduttivat rajoittamattomien markkinoiden idean omaan mahdottomuuteensa. Näin talouden ja politiikan ehdottoman erottelun varaan rakentunut sivilisaatio tuotti systemaattisesti juuri tämän eron purkautumista. Toisin sanoen valtiointerventio minimoinnin varaan rakentunut taloudellinen järjestelmä nosti ongelmiin törmätessään esiin juuri sitä valtiointerventiota, jota vapaiden markkinoiden puolustajat kiihkeästi vastustivat.

Polanyi sijoitti markkinayhteiskunnan synnyn Englantiin, mutta katsoi sen leviävän tästä alkupisteestä kaikkialle. Markkinayhteiskunnan synnyn ja sisäisen romahtamisen yhtäaikaisuus ei nimittäin ollut sen dynaamisuuden este, ja Polanyin mukaan se jatkoikin laajentumistaan globaaliksi koko 1800-luvun ajan. Järjestyksenä sen etenemisessä oli Englanti, Manner-Eurooppa, USA, siirtomaat.

Kaikkialla käytiin läpi logiikaltaan sama kehitys, vaikka Englannin jälkeen tulevilla mailla olikin käytössään tieto Englannin kehityksen tuottamista ongelmista ja niiden brittiläisistä ratkaisumalleista. Siksi kansainvälisen järjestelmän vahvat maat kykenivät – sisäisistä voimasuhteistaan riippuvin tavoin – pehmentämään markkinayhteiskunnan toimeenpanon tuhoisia vaikutuksia yhteiskuntaan. Mitä heikommassa asemassa jokin tietty maa oli globaaliksi kurottautuvassa markkinayhteiskunnan järjestelmässä, sitä heikommät mahdollisuudet sillä oli tehokkaaseen yhteiskunnalliseen itsepuolustukseen ja sitä katastrofaalisempia vastaavasti olivat markkinaperiaatteen läpiviennin vaikutukset tuon maan väestöön ja luonnonympäristöön.

Kaikissa niissä maissa, joiden kansainvälinen asema oli riittävän vahva mainittavaan yhteiskunnalliseen itsepuolustukseen, yhteiskunnallinen itsepuolustus kanavoitui suurelta osin erilaisiksi valtiointerventionismin muodoiksi. Valtio oli näin keskeinen toimija markkinaperiaatteen läpimurron jälkeisessä yhteiskunnassa, mutta sillä oli itse asiassa merkittävä rooli jo ennen tätä. Markkinayhteiskunnan puolesta puhujien julistukset valtion ja talouden ehdottomasta erosta ovatkin Polanyin mukaan illusorisia kahdessakin mielessä. Ensinnäkin ne peittävät näkyvistä sen, että valtio on aina läsnä jo ennen markkinoita. Markkinayhteiskunnan idean mukaiset yhteiskunnalliset uudistukset ajettiin Englannissa läpi juuri valtiollisin tai valtion suojaamin toimenpitein. Markkinayhteiskunnan toteuttamista ajavan porvariston retoriikka muuttui valtionvastaiseksi vasta, kun markkinayhteiskunta oli jo pystytetty. Toiseksi nämä julistukset eivät kykene tunnistamaan markkinayhteiskunnan toteutumisen ja yhteiskunnallisen itsepuolustuksen kaksoisliikettä, jossa ei ole kysymys kahden taistelevan puolueen tai ryhmän kamppailusta, koska yhteiskunnallinen itsepuolustus ei ole poliittisesti